

CÁTEDRA

In memoriam

Con este traballo sobre o libro “O Xardín do pasatempo”, encargado ao escritor Ignacio Chao, os membros do Consello de Redacción da revista, queremos facer unha pequena homenaxe a o noso amigo e poeta Ramiro Fonte.

XARDÍN DO PASATEMPO: OUTRA INFANCIA DE RAMIRO FONTE

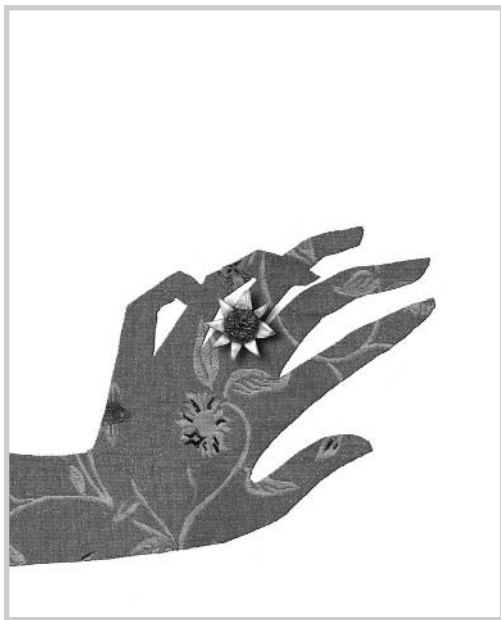
Ignacio Chao

Na primavera do ano 2005, Ramiro Fonte e mais eu andabamos a darlle os últimos vernices á edición d'*A rocha dos proscritos* cando recibín a proposta de Edelvives para coordinar as coleccións literarias de Tambre, o seu selo editorial en galego. Axiña, matinando nos autores que poderían integrar o catálogo de novos títulos, pensei nel. Tiña a convición de que un feixe considerable das composicións que producira nos anos recentes, os poemas rimados, podían formar parte dunha colección dirixida ao público máis novo.

Non tardei en trasladarlle esa petición: un libro de poemas concibido para lectores de 10 a 12 anos. «Eu non sei escribir para nenos», respondeume. Non parecía disposto a postergar outras obras que tiña na cabeza nin a adiar a escritura do último volume de *Vidas de infancia*, *As pontes no ceo*, que rematou a finais do verán de 2007. Respectei os seus plans, mais non desistín. E porfiei. Por volta dunhas semanas, un día, entrando pola porta da súa casa, espetoume: «Vouche facer o libro». E, a seguir, empezoume a contar como pensaba estruturalo; e se a memoria non me engana, anuncioume xa o título: *Xardín do pasatempo*. Días antes eu leváralle catro ou cinco poemiñas meus e, cun criterio se cadra errado polo devezado de darlles aos cativos construcións algo máis arriscadas nas formas, mantiven que podían ser válidos para unha colección do tipo da que eu lle propuña. A el parecéronlle complicados, se cadra demasiado formais. Pero probablemente ese feito foi o detonador para el decidirse: tiña, por así dicilo, unha vara de medir.

E así empezou a escribir ese xardín de rimas. Ía e viña de Lisboa con poemas novos, que me lía as fins de semana na casa co mesmo entusiasmo que o facía co resto da súa obra.

O proceso de escritura interrompeuse pola nova fatal da súa doenza e pola obrigada operación. Nas semanas posteriores á intervención, incómodo e dorido, comprometido admirablemente co seu oficio, como nunca deixou de facer (el sostiña que a arte nunca debe esquecer o oficio e que da ética do artesán nace a estética do artista), creou novos

Históricos bisiestos

poemas, ata poñerlle o ramo con esa composición agarrada á esperanza da vida que é «Ano de 2008». Un poema fatídico que se abre cunha cuarteta que, ollada dende os nosos días, resulta estarrecedora: «Este puro dous mil oito / préstame unha nova vida, / Gaña unha causa perdida, / Queima as gravatas de loito». E, a seguir, o poeta manifesta que ha gardar o devandito ano no baúl onde conserva outras cousas predilectas, incluído «este venres milagreiro / Vinte e nove de febreiro», os dous versos que pechan o volume.

A esperanza e a procura da salvación son o espírito de base do libro. E non polas connotacións autobiográficas que se lle supoñen, pois, a

pesar do anuncio da enfermidade, Ramiro non mudou unha miga os temas e presupostos formais cos que partía. O pouso esperanzado e positivo está determinado polo tempo da infancia. En primeiro lugar, porque é unha obra que se fundamenta nunhas felices lembranzas de neno. Doutra banda, porque vai dirixido a un tipo de lectores aos que o poeta non quere dirixir unha ollada escéptica sobre o mundo, unha determinación que guiou os seus versos dende *Luz do mediodía* e que aquí se fai máis evidente.

A REPRESENTACIÓN POÉTICA DA INFANCIA

Entendo que este é tamén un libro de memorias de infancia. Un libro de memorias de infancia formulado ao xeito do poeta. Esa memoria comprende, de vez, o espazo mítico do neno, a xeira das descubertas, e o abeiro para a salvación do adulto que foi aquel neno. Noutras palabras, a memoria enxérgase como afirmación da identidade nun presente, que, á súa vez, se ha de proxectar ao futuro como base dun ideal que nos salve como individuos. E así hai nas súas páxinas unha comunicación constante, un intercambio, entre un tempo pretérito e un tempo inmediato.

Ten un punto cero, de partida, e un espazo de culminación espacial e temporal. Entre eses dous puntos, o tempo, aínda que semella esvaeecer, estaría ditaminado polos

acontecementos que os recordos ditan. Exposto como un paseo marabillado polos espazos que o poeta leva dentro, poderíamos dicir que establece unha especie de presente continuo. Pola vixencia que ten para cada un de nós, certo pasado, parece dicirnos Ramiro, viste, irremediamente, o traxe do presente. Revélasenos coma un tempo vivo.

Nada mellor para confirmar esa subversión dos tempos que a última parte do libro, que el titula, moi conscientemente, «Vellas datas do futuro». E tal aserto ben pode ter dúas lecturas. Esa primeira, privativa de cada un: que nos anos sucesivos aquelas datas antigas acompañarán os nosos pasos. E unha segunda, que rexe os ciclos da vida: tempos semellantes, que para nós son pasado, serán presente para outros no futuro.

Os tres primeiros poemas do volume trasládannos a idea antes mencionada da memoria infantil como espello da identidade de noso, e propoñen un panorama moral que se manifesta en todas as páxinas. Son unha singular declaración de intencións. Nomeadamente, o primeiro deles, «Xardín do pasatempo», tres décimas encadeadas nas que avisa da revisión deses anos iniciais, coas que consegue provocar o efecto dun paseo real: «Vou visitar o xardín / Do pasatempo este día, / Por se encontro a melodía / Deses versos que perdín / E que están dentro de min».

Na segunda décima accede ao xardín. A aparencia de visita física, o anuncio dunha realidade revelada («Nalgunha vida anterior / Estiven nese lugar / Ó que veño pasear») e a enumeración de certas especies (unha flor, unha araucaria, unha palmeira) converten de súpeto a tebra do pasado en luz do presente.

A terceira décima é unha constatación de que algunhas presenzas daquel período desapareceron, que están desterradas, e permite contextualizar o tempo de infancia do poeta, caso da alusión ao «marmóreo pedestal / que sostiña un xeneral». Proba desa idea de que a infancia nos acompaña toda a vida é a acertada imaxe que Ramiro utiliza para representar esa acumulación de lembranzas cun carrusel: «Pero xira un carrusel / E ti dás voltas con el, / Dás voltas a vida enteira». A propia identificación cun xardín terreal indica a transcendencia e o significado que o autor lle concede, isto é, un espazo sen romper, de salvación.

O poema actúa, asemade, como limiar da lectura. Existe unha identificación evidente entre o libro e o xardín. O poeta pretende que o lector camiñe ao seu carón na visita a ese lugar sen perverter que a memoria lle vai ir revelando.

Pola aparente simplicidade do enunciado; pola súa potencia plástica, determinada pola enumeración de elementos cheos de vida, dun simbolismo tan elocuente coma connotado (é doado apreciar a tecla algareira do modernismo en presenzas como a araucaria

ou o dragón); pola enorme capacidade de evocación, sustentada nunha axilidade rítmica que suxire o compás deses pasos, considéroa unha das pezas de maior dimensión expresiva de toda a súa obra.

A segunda composición, «¿Para quen?», está formulada como continuación da primeira. O poeta segue coa exploración do xardín e pregúntase quen máis pode ter querenza dun lugar así, o que non deixa de ser un orixinal intento de identificación dese cómplice do autor, tan presente na lírica moderna dende o célebre verso de Baudelaire («meu igual, meu irmán»). E así refire unha serie de personalidades, varias das cales ben podería encarnar el: o cativo revello, un señor delicado, quen chega a amar líricos trebellos... E pecha a composición cunha interrogación retórica, onde vemos por primeira vez o xogo de alterar os tempos e coa que acepta, finalmente, a existencia do aliado: «¿O xardín de quen será / Onte e pasadomañá?».

«Así como vén» é o terceiro dos poemas, unha confesión cargada de significado simbólico. Nel relata todo aquilo que pensa cultivar no seu «quintaliño», que aquí alude ao terreo que o poeta labra no corazón. Nel agromarán a rosa, a sombra que o abriga, a fiestra, a bufarda ou a estrela, identificacións tácitas —que non precisan ser resoltas polos lectores destas idades— da amizade, da reflexión, do ideal e das arelas de perfección.

A MEMORIA POPULAR EUMESA NOS POEMAS DE XARDÍN DO PASATEMPO

En *Capitán Inverno*, Ramiro comezou a explorar a liña da memoria popular eumesa na súa obra lírica, abrindo as fiestras aos ambientes mariñeiros, vilegos ou aldeáns. Como un pintor impresionista, imaxe que a el lle prestaba moito utilizar cando se refería a estas composicións, deixounos naquelas páxinas un marabilloso feixe de estampas locais. Prescindiu delas no seu poemario posterior, *A rocha dos proscritos* (de escenarios londinienses e vigueses, nomeadamente), pero logo de retomar esa memoria coa escritura da triloxía *Vidas de infancia*, volve introducilas neste *Xardín do pasatempo* e consolidadas en *Reversos*, escrito con posterioridade a este.

Nas primeiras partes do volume podemos ver algunhas alusións aos seus anos cativos. No capítulo titulado «Grea de gatos», unha tirada de trinta cuartetos dedicadas a estes animais (no que é posible adiviñar unha homenaxe a *O libro dos gatos habelenciosos do vello Possum*, do seu admirado T.S. Eliot, en que estes animais son espello da especie humana), aparecen os gatos da súa rúa, un gato de barbería, aqueloutros que moran na «casa fantasmal / con mobles afidalgados», e dous michos domésticos, o gatiño *Brais* e a gata *Minusa*. Tamén entre as entradas do «Dicionario de símbolos», a segunda parte do

Grea de gatos

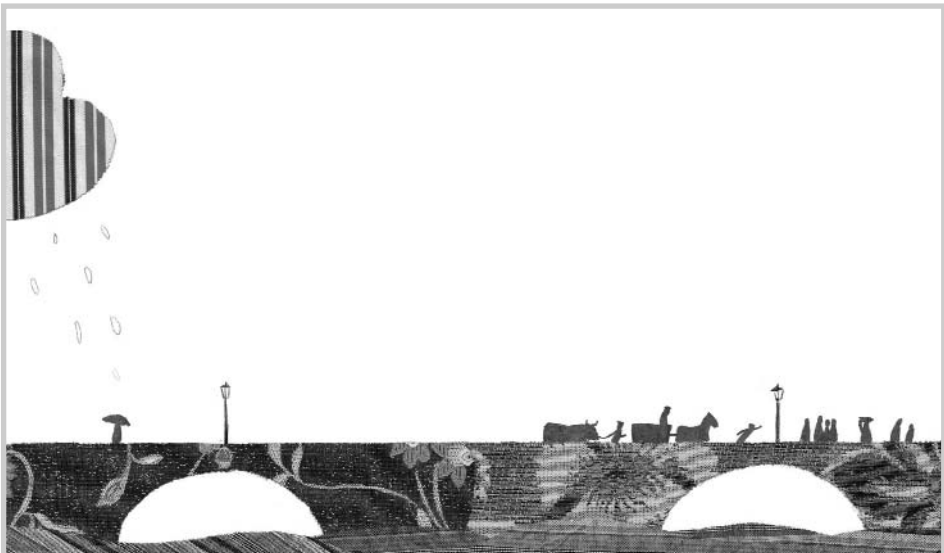
libro, aparece unha referencia moi nosa, a onmatopea «Ññoñoño», á que lle dedica o poema correspondente á letra eñe.

É na última división da obra, «Vellas datas do futuro», onde se fan máis explícitas as lembranzas e primeiras experiencias vivenciais, caso dos poemas consagrados aos catro últimos días da semana no capítulo «Días vellos». «Xoves, 15» describe un escenario doméstico, probablemente a casa de Euloxio Regueira, e outro público, o xardín municipal. En «Venres, 21» recrea a feira dese día e a actividade que xera entre diversos personaxes reais, entre elas as súas tías de Esteiro, personaxes con moitas liñas en *Os meus ollos*. O primeiro día das festas do ano 1957, día en que nace Ramiro, recreáase no poema «Sábado, 7».

E hai mesmo un último («Domingo, 17») en que fai remanecer un domingo chuvioso da infancia, coa misa matinal, un concerto da banda de música e a sesión vespertina do cine.

No capítulo «Meses novos» parecen revivir persoas como o avó de Víctor Garabana en «Febreiro», onde o carpinteiro de ribeira fala do seu oficio, ou en «Marzo», onde

Xoves 15

escoitamos a voz do paraugueiro. En «Xullo», a voz que dirixe os versos ben puidera ser a do barbeiro Uxío Cuiñas. «Agosto» retrata a un mariñeiro que, inspirado polo viño, sube cantando pola costa da rúa Real. En «Novembro» é protagonista un fotógrafo ambulante.

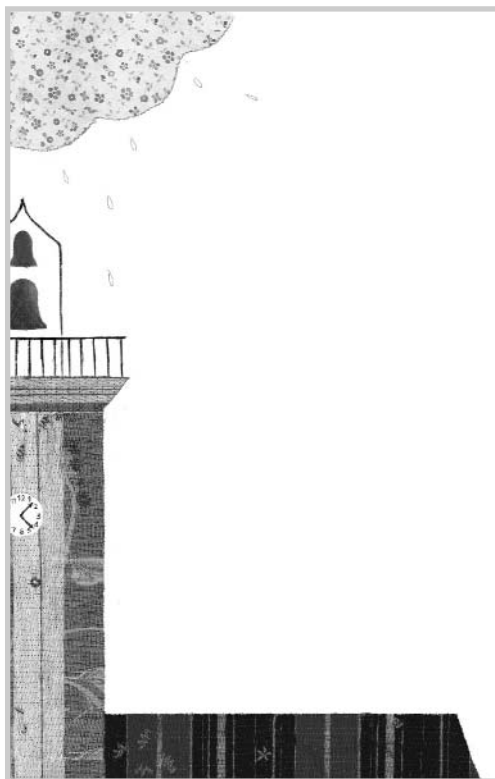
Finalmente, no capítulo «Catro estacións» volve aparecer o xardín no poema «Paraíso de inverno». É un híbrido entre un xardín ideal e o real da súa nenez. En «Auga de primavera» combínanse unha barbería e unha tasca mariñeira. Unha noite de San Xoán e o folión da praza do Convento, outro asunto recorrente na obra de Ramiro (dedícalle parte dun capítulo da novela *Os meus ollos* e o coñecido poema «Ritual das cinzas», do libro *Capitán Inverno*), figura descrito en «Lume de verán», onde tamén se recoñece a fachada do Coliseo:

*Hoxe é noite de San Xoán.
O aire xa cheira a fume,
E vanse acendendo os lumes
Pola banda de acolá.
Arderán ata mañá.
Non fago aquí concesións
E achégome ó folión
Vilego, municipal,
Que na praza señorial
Vai comezar a función.*

*A fachada dun teatro
Contempla de preto a escena
Histórica. Vai ser pena
Que ninguén faga un retrato.*

*Resulta un litixio amable
Traer cousas inflamables.
Coma paxaros ós niños
Van e veñen os nenínos.*

*¡Que sabio este folión
Que quece o meu corazón!
Arderá ata o futuro.
Ata un ano bo e puro.*

Auga de primavera

Os poemas non son, abofé, privativos dun lector iniciado que sexa quen de recoñecer esas referencias. As alusións son xenéricas e poderían aludir, perfectamente, a cal-

quera escenario vilego. Constitúen, sen dúbida, polos asuntos abordados, a sección máis costumista do libro, e tamén aquela onde máis se detecta a ollada retrospectiva do adulto. O neno xa non aparece só cos seus pasatempos e predileccións, senón en sociedade co mundo dos maiores.

CARÁCTER E DISCURSO: CORRESPONDENCIA COA OBRA POÉTICA PREVIA DE RAMIRO FONTE

Non por ser o seu primeiro e único título para cativos, responde a unha estrutura diferente da que guiara outros anteriores. Como establecera Ramiro dende *Capitán Inverno*, esta é tamén unha obra conformada por outras obras. Apréciase no tratamento temporal e na disposición argumental. Neste senso, pola multiplicidade de universos e de emblemas, *Xardín do pasatempo* é un libro calidoscópico, fractal, onde figuran condensados todos os seus referentes: infancia e memoria, azar e destino, ciencia e arte, cultura ilustrada e cultura popular.

Precisamente esa virtude súa, a de integrar nun poema aspectos da tradición culta e ilustrada sen resultar críptico ou presuntuoso, tamén se detecta neste poemario. Esta veta explóraa, nomeadamente, no capítulo «Históricos, bisestos». Son poemas sobre algúns anos que el estima esenciais na súa vida: a morte de Mozart, a publicación de Cantares gallegos, o primeiro paso do cometa Halley no século XX, a aparición do jazz, aquel de 1957 en que el nace, o que dá título á película 2001: Unha odisea do espacio e, finalmente, o da publicación deste libro. Sen dúbida, polas limitacións do lector ao que vai dirixido, ese diálogo presenta máis obstáculos. Pero volve saír triunfante. Malia non «renunciar nunca a moverse no terreo das humanidades», como aprendeu en Murguía, Ramiro é un estilista que non deixa que o asunto embace a arquitectura do poema. A súa obra persegue sempre aquel propósito de Wittgenstein, que mantiña que todo o que pode ser pensado debe poder ser expresado con claridade. Polo traballo de experimentación poética —alterando a fórmula de certas estrofas clásicas— e pola escolla dos asuntos, insiste nesa dirección tan presente na súa poética: liñas temáticas que remexen na identidade de noso pero que tamén se abren a outras tradicións, a outras artes. A intención de quen respectando o clásico pode exercer de moderno. E mantendo acotío un diálogo co tempo, porque, como escribiu nun fermoso relatorio que leu en Arteixo no ano 2000 no congreso dedicado á figura de Manuel Murguía, «só é posible renovarse en poesía de xeito lúcido buscando navegar nas augas nas que se mesturan as augas dos nosos ríos cos ríos exteriores».

Con independencia da idade do lector, o poeta segue a buscar o lector ideal, o aliado que poida compartir as súas querenzas. Non é un libro para unha categoría da infancia, senón un libro sobre unha categoría da infancia. El sabía que tiña que escribir unha obra

para nenos, mais o modelo non podía ser outro que aquel neno que foi el: o neno con memoria e o neno con arelas; o neno que foi e o neno que seguía a habitar a casa do adulto.

A paridade entre as liñas mestras deste libro e as doutras obras anteriores apréciase mesmo no caso das composicións sobre cousas predilectas. Aquí achéganos algunhas máis. Trátase de variacións, algo máis breves, dese poema paradigmático que é «My favorite things», recollido n' *A rocha dos proscritos*; poemas enumerativos guiados por un mesmo modelo de estrofa (cuartetas ou quintillas de octosílabos) que se repite varias veces ou interpretacións diversas do esquema do soneto (con estrambote, con modificacións do estándar rítmico, con estrutura versal diferente...). Nos últimos anos, Ramiro sostiña que xa non lle tiña xeito facer un soneto común; que a modernización dese modelo clásico pasaba polo uso da ironía e da enumeración, ao estilo dalgunhas pezas de Borges, de Neruda ou de Blas de Otero.

En *Xardín do pasatempo* reúne case unha ducia de poemas que cumpren con esa práctica. Son, posiblemente, quitado o «Diccionario de símbolos» (un mostrario dese tipo de cousas que provocan a emoción do neno cando as descubren), os máis próximos a un lector cativo. A enumeración imprímelle aos versos un ritmo activo e a diversidade das referencias produce un vizoso efecto

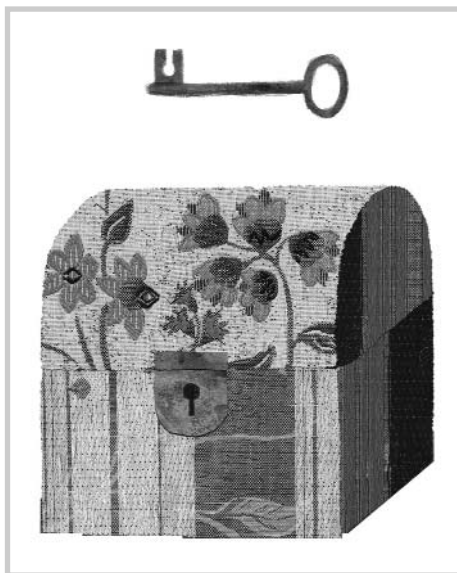
sensorial. É o caso dos titulados «Así como vén», «Dobres parellas», «Un trío», «Unha folerpa», «Martes, 30», «Xaneiro», «Outubro», «Decembro», «Mar de outono» ou do que lle dedica ao mes de «Xuño»:

*Sereas de pelo louro,
Un xigante calamar,
Un galeón cun tesouro,
Moran no fondo do mar.*

*Eu busco ouro de lei,
Pero son un buzo vello,
O escafandro empeñei.*

*E non me xogo o peello.
Pero xa me consolei
Dando mergullos no espello.*

*E encontrei un tiburón,
Da sereña un colar,
O enferruxado rizón,
Cousas que gardaba o mar.*

Diccionario de símbolos

RAMIRO FONTE E JACOBO MUÑIZ: O DIÁLOGO DA MEMORIA

O poemario aparecería nunha colección ilustrada. Había tempo que eu andaba detrás da pista dun ilustrador, Jacobo Muñiz. Lera nalgures que procedía de Pontedeume (souben logo que era neto de Pepe López Veira, Pepe o Xastre, que tamén ten protagonismo n' *Os ollos da ponte* porque é quen lle confecciona ao neno Ramiro o seu uniforme gris da Escola do Pescador). Xa que logo, podía ser a ocasión perfecta para empezar a traballar con el. Autor, ilustrador e editor podían falar o mesmo código, o que beneficiaría o labor de construción da obra. Pouco tiven que facer unha vez que contactei con Jacobo. Cando prendía o ordenador ao chegar á editorial, marabillábame cos debuxos que me ía enviando. Sei que lle emocionaron os poemas, e que cada mañá, durante o proceso de creación, pola fiestra do seu estudio en Córdoba entraba a mesma luz clara ou gris que a esa hora iluminaba a nosa vila.

«*Xardín do pasatempo* supón unha viaxe dende a memoria ata os tempos da infancia e xuventude do poeta —cántame Jacobo nestes días que ando dando cabo a este texto—. Foi por iso polo que quixen salientar nos meus debuxos o carácter enigmático e bretemoso que moitas veces teñen as lembranzas, usando imaxes que, a xeito de adiviñas visuais, mantivesen un diálogo aberto cos exquisitos textos de Ramiro. A función das ilustracións non é, polo tanto, ornamentar de xeito simple os versos nin tampouco encerralos, facer unha interpretación pechada. Máis ben tratábase de acompañar ás palabras polas paisaxes que estas percorrían, polos carreiros que marcaban amodiño cos seus pasos, camiñando con elas da man, dende a discreción, falando ás veces, e outras calando».

Con esas creacións, o ilustrador axudou a reforzar a dimensión vivencial e a aspiración ideal do libro. O acento memorístico reafirmase coa representación dos elementos da paisaxe (a torre do consistorio, os caiucos, a continua ponte de pedra convertida no marco onde se suceden os sete episodios dedicados aos días da semana); a aspiración suprema encadéase na sucesión de elementos aéreos e telúricos: as nubes, os

paxaros, o mar, os cantís... Asemade, avísanos o subconsciente, a vistosa técnica do tapizado floral das ilustracións, que se ha converter nunha marca de estilo deste ilustrador, consolida o carácter onírico do xardín.

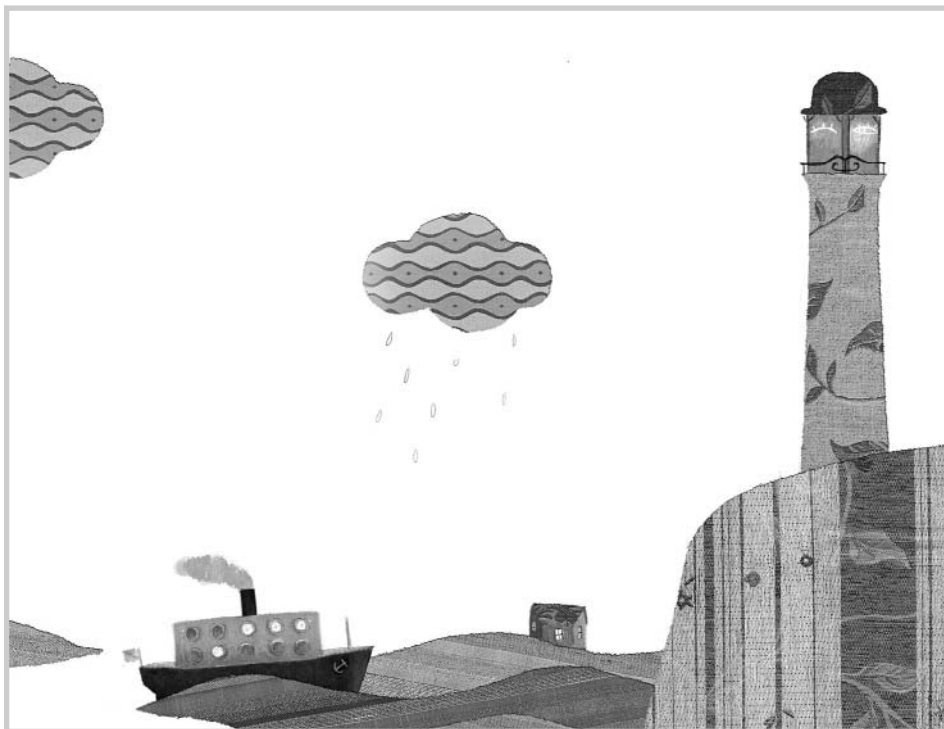
Febreiro

Igual que o poeta, Jacobo Muñiz achegou a súa memoria ás páxinas. E degustou as reminiscencias obrigadas. O resultado final, a comunión total dos versos e os debuxos, non podía ser outra, acaso por ese punto de fusión que se dá entre as vidas dun e doutro: ambos abandonaron a vila cos mesmos anos. Abonda con lembrar o comezo d' *Os meus ollos* para saber o significado que iso ten: «Tiña once anos acabados de cumprir cando marchamos da vila para irmos vivir á cidade. Entón aprendín que un nunca está preparado para ese momento en que o destino nos arrinca das mans as cousas queridas».

Vénme agora ao recordo o día en que lle levei a Ramiro os dous primeiros exemplares saídos do prelo. Foi a última semana de setembro de 2008, en Barcelona. Pasaba as follas de atrás para adiante e de adiante para atrás, asombrado. Lembro que, emocionado de telo nas mans, chegou a dicir que era o seu «mellor libro de poemas». Falaba fascinado das ilustracións de Jacobo. «É magnífico —decía—. ¡Como monta un discurso paralelo...! ¡Os dous poemas peores do libro, el convérteos nos mellores con esta ilustración continua!». Referíase a unha dobre páxina formada por «Mariña» e «Un naufraxio». Asombroume como, ante uns debuxos que reforzaban os seus versos, era capaz de abaixar o seu propio traballo. Xa considerará o lector que eses dous non son, nin de lonxe, os poemas menos brillantes do libro.

Mariña, un naufraxio

Estas liñas non son máis que unha apresurada reflexión verbo dun libro que, agardado, haberá de xulgarse con outra medida á volta duns anos e que, mesmo dirixido a lectores cativos, vén confirmar que a obra literaria de Ramiro é un corpo ensamblado, unido por ducias de vasos comunicantes, como lle gustaba definila a el. Noutras palabras, constitúe unha mostra máis da integridade do seu enunciado estético: o individuo, incapaz de mudar o rumbo de deriva do seu tempo, busca a salvación no que lle é próximo, nos acontecementos diarios, na beleza das cousas humildes. Ningún panorama de miseria moral, parece dicirmos, pode afogar completamente as vidas domésticas, os actos e as ilusións de cada persoa.

El arelaba conformar con cada libro que escribía unha verdadeira biografía poética. *Xardín do pasatempo* dá fe tamén dese propósito e axuda a completar as páxinas que aínda puideren estar en branco da identidade moral e estética do noso poeta máis senlleiro.